

A FELSZÁMOLÁS ÉRZETE HÖLDERLIN: *MNEMOSYNE*

VALASTYÁN TAMÁS

Zu singen [...]

Blumen auch Wasser und fühlen,
Ob noch ist der Gott.¹

INKÁBB A KÜLÖNBSÉG

A *Mnemosyne*, e nagyszabású költemény befogadása meglehetősen óvatos, körültekintő olvasást igényel. Már maga az a literális körülmény, hogy három – egyes kritikai olvasatok szerint még több – változatban készült el, ráadásul állítólag a mentális összeomlás előtti tiszta időszak utolsó költői szövege, nos mindezen körülmények csak még inkább bonyolítják, eufemisztikusan fogalmazva, árnyalják azt az összefüggést, amit talán legnagyobb eréllyel, bár inkább erőszakot kellene mondani, Martin Heidegger állított, nevezetesen hogy Hölderlinnél a gondolkodás és a költés átfogó ontológiai egységben bontakozik ki. A *Mnemosyne változatos* – három vagy több verzióban formálódó – literalitása, vázlatokban fennmaradt mivolta inkább azt mutatja, hogy ez az egység mintha éppen nem tudna kibontakozni, benne marad a különféleségben a vers. Háromszor (vagy eggyel többször) kezd el a szöveget a költő, kezd el a voltaképpen el-kezdhetetlent, magát az emlékezést. Az emlékezés, ez a mnemoszünikus folyamat el-kezdhetetlen, mert eleve, ahogy mondani szokás, mindig már benne vagyunk. Ám a költő mégis elkezd, többször is nekifut megtalálni az emlékezés istenét eltaláló hangot, szót, szavakat, és bár ez a körülmény, a kezdet többszöri megismétlése, különböző változatokba szétírása nem szokatlan Hölderlintől, az fölöttébb megütköztető, hogy épp annak az eseménynek, eredendő születésnek, anyai abszolútnak a kapcsán jár el ily módon, ami a múzsákat lehetővé teszi egyáltalán, azt az istent képtelen tisztán szólítani, aki lehetővé teszi a

¹ Hölderlin: *Mnemosyne*. In. Uő.: *Sämtliche Werke*. Zweiter Band. *Gedichte nach 1800*. Stuttgarter Hölderlin-Ausgabe. Im Auftrag des Württembergischen Kultministeriums. Herausgegeben von Friedrich Beissner. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1965. 202. Magyarul kb.: „Megénekelni (...) / A virágokat, a vizeket is, és érezni, / Vajon van-e még Isten.” (Ha külön nem jelölöm, a saját fordításaimban idézem a szövegeket.)

szól(it)ást. Éppen Mnemosynét, a múzsák anyját nem találja meg a költő hangja. Merthogy költés és gondolkodás egységét az emlékezés engedi lenni, megformálódni. Viszont Hölderlin *Mnemosynéje* mintha azt jelenítené meg, hogy pontosan az emlékezést képtelenség tisztán, költést és gondolkodást egymás által katalizálva megszólítani. A szó mindig megkésetttségben van az emlékezés szakadatlan áradó kontinuumához képest. Mégis ez a megkésetttség, idő-faktor adja a szó, a nyelv kezébe a lehetőséget, a szekvencialitást, hogy az emlékezés kontinuumába mintegy beleritmizálódjon. Az ismétlődő megszólítás ennek a szekvencialitásnak a formája, s ebben a többszöri kezdetben rejlő különbséget szeretném megérteni. A virágos, a jel nélküli jelben fogant, illetve a gyümölcsös kezdet szétszóródását. Merthogy minden kezdet mást és mást involvál. A virág az istenek és emberek veszélyes nászát hívja elő Mnemosyne világából, a jel nélküli jel a halhatatlanok és halandók vitáját, a gyümölcs az istenek felé nyitott, nyílt emberi lét kibírásához szükséges hűséget. Az első két kezdet megformálta megszólítás a törvény isteni és emberi oldalának latolgatása után még fontosnak tartja az emlékezés isten-asszonyának tett poétikus gesztust azzal kiegészíteni, hogy történjék bármi, legyünk bármily hosszú kontinuumban, emlékeink halványodjanak el vagy elevenedjenek meg, színesedjenek vagy fakuljanak bármilyen módon, térjenek a halandók bárhogyan is szakadékba,

es ereignet sich aber
Das Wahre.

mégis megtörténik,
Ami igaz.²

A Mnemosyne felé tett, harmadik kezdet alkotta gesztus már nem az igazként megtörténő eseményt célozza, hanem – ha tetszik – a kezdet s vég nélküli, tiszta kontinuumban élő Mnemosynét szólítja, vele szeretne

Csak ringatózni, mint
a tenger ingó csónakán.³

² Hölderlin: *Mnemosyne*. 202. Magyarul e sorok Bernáth István fordításában olvashatók, de jellemző a fordítói dilemmára vagy tanácstalanságra, hogy míg az 1961-ben megjelent változat úgy szövelt, hogy: „Nehézleptű / az idő, de világra hozza majd / az igazságot...” (Hölderlin: *Versek – Levelek – Hüperión – Empedoklész*. Budapest, Magyar Helikon, 1961. 487.), az 1993-ban kiadott versválogatásban már így módon olvasható a szöveg: „Nehézleptű / az idő, de megtörténik mégis / az Igazság...” In. Hölderlin: *Versek – Hüperión*. Budapest, Európa, 1993. 156.

³ Hölderlin: *Mnemosyné* (Harmadik változat, részlet). Fordította Kálnoky László. In. Uő.: *Versek – Hüperión*. Budapest, Európa, 1993. 156–157.

Uns wiegen lassen, wie
Auf schwankem Kahne der See.⁴

Bár olvashatjuk úgy is e fordulatot, hogy az igazként megtörténő esemény maga nem más, mint a tiszta emlékezés folytonosságában vagy az emlékezés tiszta folytonosságában történő feloldódás. De most nem találgatni szeretnénk. Az ugyan látható, hogy a motivikus, tropikus koherencia megvan a különböző kezdetek alkotta világ releváns folytatásában-lefolyásában, a sokszori kezdet elkülönöződését illetően ebből a koherenciából nem tudunk meg sokat. A sokszori kezdet különbségét szeretnénk megérteni. S ahhoz, hogy ezt a *mnemoszünikus különbséget* megragadhassuk, látni kell az ezt a különbséget elfedő ontológiai egységet. Először erről fogok beszélni. Aztán szeretnék bevezetni egy kategoriális különbséget, a kulturális és perceptuális (vagy szenzuális) emlékezést, annak érdekében, hogy effektívebben feltárhassam a Mnemosynéhez való viszonyt Hölderlin költeményében megíródo különösségét, amely a tiszta különbséget viszi színre.

ONTOLÓGIAI KÖR

A létező létének fundamentál-ontológiai megalapozását illető kudarca után Heidegger Hölderlin költészetében véli felfedezni, meghallani a létkérdés tiszta hangzását. A *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez* című könyvében többször is visszatér az *Andenken* (Emlékezés, Visszagondolás) című költemény utolsó sorához: „Was bleibet aber, stiften die Dichter.”⁵ „De ami marad, a költők alapítják.”⁶ Az alapítás létrehozás. A fennmaradás – maga a lét. Az alapítás, mint a lét kezdetének kitüntetett eseménye a költőkhöz köthető, de nem egyszerűen a költői szóhoz, hanem a költő emlékező, visszagondoló szavához, amelynek felhangzásakor, kimondásakor nyílttá válik az a kontinuum, amely mindig is már van. „Annak kell a nyitottba jutnia, ami az egészében vett létezőt hordozza és áthatja. Meg kell nyitassék a lét, hogy a létező megjelenjen.”⁷ A létnek ez a nyíltsága, el-nem-rejtettsége maga az emlékezés. A költői szó megnevező felhangzása, zeneisége, ritmusa az emlékezés nyílt

⁴ Hölderlin: *Mnemosyne*. 206.

⁵ Friedrich Hölderlin: *Andenken*. In. Uő.: *Sämtliche Werke*. Zweiter Band. *Gedichte nach 1800*. 196–198. (198.)

⁶ Friedrich Hölderlin: *Visszagondolás*. Fordította Szabó Csaba. In. Martin Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Fordította Szabó Csaba. Debrecen, Latin Betűk, 1998. 86–87. (87.) Bernát István fordításában így szól ez a sor: „Költők által épül csak maradandó.” (Friedrich Hölderlin: *Emlékezés*. In. Uő.: *Versek – Levelek – Hüperión – Empedoklész*. 485–486. [486.])

⁷ Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. 43.

kontinuumát tagolja, engedi meg a léthez való hozzáférést. Merthogy a „megnevezés nem abban áll, hogy valami már azelőtt ismertet csak ellátunk egy névvel, hanem amikor a költő a lényegi szót szólja, e megnevezés által a létező először neveztetik ki azzá, ami. Így lesz ismert, mint létező. A költészet a lét szószerű alapítása”.⁸ Lét, emlékezés és költés e hármas alakzata képezi Heidegger Hölderlin-olvasásának alapmintázatát. S ha ehhez még hozzávesszük a gondolkodás aktusát, akkor meg is kapjuk azt a *Lét és idő* kudarca utáni ontológiai konstellációt, amelyben a filozófus újrafogalmazni szándékozza a létkérdést.

Hans-Dieter Jünger Heideggernek részint a Dasein-analízisére, részint a *Hölderlin-magyarázataira* fókuszálva fejti ki az emlékezés ontológiai köréről szőtt gondolatait. Szerinte az „ontológiai kör” abban áll, hogy minden beszéd vagy gondolkodás az emlékezetről mindig már maga is emlékezés. Nem létezik az emlékezésen kívüli megfigyelési hely, pozíció, mert ott kint, az emlékezésen kívül csak a felejtés van. Ami van, az az emlék módusában alakulhat. Platón Theuth-mítoszára utalva állíthatjuk ugyan, hogy a feledés lehet produktív, de a valóságos létre irányuló tudás az emlékezésben formálódhat csak. A voltaképpeni (vissza)emlékezés nem kívülről, hanem „belülről”, önmagából történik meg.⁹ E mögé a „közvetlen emlékezés” mögé nem kerülhetünk. Jünger szerint ebből episztemikusan arra juthatunk, hogy az emlékezés mindig már megelőzi tevőlegesen a művet, azaz mielőtt bármit is érzékelnénk, megismernénk, megneveznénk vagy megérthetnénk – emlékezünk. Az emlékezés az a tápláló elem, amelyben érzéseink, tapasztalataink megelevenednek, gondolkodásunk és tudásunk formálódik. Mindezt Jünger Heideggerre utalva egyfajta ontikus összefüggésbe helyezi, amely szerint minden „aktuális” emlékezés és felejtés, maga a jelenvaló lét az emlékezetnek ebből a folyamatos, sürgető, felejtetetlen létéből részesül, amely maga természet-szerűen kívül esik valamiféle, pozitívan meghatározható tudáson, rögzítettségen. Az emlékezetnek ez alapján a kontinuos sürgető léte alapján sajátítható el a közvetlen emlékezésnek a tapasztalati horizontja.¹⁰

Mindazonáltal Jünger rögtön hozzáteszi mindehhez azt is, hogy az emlékezés valójában egy titokzatos fenomén. Az emlékek sürgető, megszakítatlan fennmaradása voltaképpen a felejtést dinamizálja, az emlékezésben különös módon az elfeledett újra az emlékezés részévé válhat, sőt éppen a felejtés

⁸ Uo.

⁹ Vö. Platón: *Phaidrosz*. 275a. In. Uő.: *A lakoma/Phaidrosz*. Telegdi Zsigmond és Kövendi Dénes fordításait felhasználva a kötetet szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Steiger Kornél. Budapest, Ikon, 1994. 131.

¹⁰ Hans-Dieter Jünger: *Mnemosyne und die Musen. Vom Sein des Erinnerns bei Hölderlin*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 1993. 7.

olyan természetű, ami emlékeztet s emlékezhet. A már idézett Teuth mítosza is mutatja, hogy az emlékezés és a felejtés mennyire közel van egymáshoz, sőt írott kultúránkban a kettő egymást feltételezi. Hölderlin maga, írott kultúránk e titokzatos hőse egy korai görög mítoszhoz köti önmegértését, gondolkodás és költés viszonyából, átfogó egységéből bontja ki a költészetét, amely egységen Mnemoszüné a kapocs. Költészet és gondolkodás mnemoszüinikus egysége kiviláglik abból is Jünger szerint, hogy Platónnál a filozófia eredetileg múzσαι tevékenység s közvetlenül kapcsolódik Mnemosyne alakjához, csak Platón úgy mondja ezt, hogy anamnézis. Nos, ez a viszony visszautal egy kezdeti létviszonyra, gondolkodás és költés viszonyára, azaz a jelenvalólétre és a létre, ám nem az ellentét értelmében véve, hanem egy genealogikus értelemben, merthogy Mnemosyne a múzσαι anyja, anyja egyúttal tehát a filozófiai tevékenységnek, mint visszaemlékezésnek is.¹¹

Az emlékezés – kontinuumának szakadatlanságát tekintve – ugyanakkor individuumon és történetiségen túli, állítja Jünger. A „léttel teli visszaemlékezés »mnemoszüinikus pneumája« teljesen közvetlenül »lebeg«”. Az eredeti emlékezés folytonos valóságának a tulajdonképpeni eredménye.

Éz más szavakkal azt jelenti, hogy olyan történetiséggel bír, amely az átfogó emlékezésnek köszönhetően nem egyszerűen elmúlt jellegű, sokkal inkább mindig már »a jelen igazsága« (Gadamer), ami mint ilyen érdemes az emlékezésre. Ezért van az, hogy ezekben a művekben [mármint az individualitáson és a történetiségen túlira irányulóakban – V. T.] maga az emlékezés lényege [...] mindújra mint a széttörhetetlen lét bizonyosodik be.¹²

KULTURÁLIS EMLÉKEZET

Lét és emlékezés egységének fundamentál-ontológiai köre az emlékezés közvetlenségét és kontinuumát oly módon zárja be és le, hogy ezáltal nem vehetjük észre azokat az elkülönítő, szekvenciális effektusokat, differenciális momentumokat, amelyek Hölderlin versében alapvető poétikai szervező-erőkként vannak jelen.¹³ Emiatt úgy gondolom, hogy a lét és az emlékezés

¹¹ Vö. Jünger: *Mnemosyne und die Musen*... 10.

¹² Jünger: *Mnemosyne und die Musen*... 14. Jünger itt Hans-Georg Gadamer *Vom Zirkel des Verstehens* című tanulmányára utal (*Werke*, Bd. 2. 59. sk.).

¹³ Természetesen nem arról van szó, hogy Heidegger ne venné észre a különbséget jelentő s teremtő mozzanatok Hölderlinnél, hanem inkább arról, hogy ha észreveszi, akkor az egységet előkészítő szerepben tünteti fel azokat. Vö. Heidegger: *Magyarázatok*... 112–113., 122–123. A nyers és az érett vagy tűzbe merített gyü-

ontológiai köréből ki kell lépniünk. Ezt az interpretációs lépést már az is indokolja, hogy lét és emlékezés, mint olyan – pláne az egységük – soha nem jelenik meg tisztán, hanem mindig eleve egy kulturális összefüggésben ölt formát. S ettől a kulturális kontextustól nem tekinthetünk el. Jan és Aleida Assmann nagyszabású kultúrfilozófiai koncepciójának alapja éppen az a felismerés, hogy emlékezet és kultúra *sui generis* tartoznak össze, azaz nincs külön valamiféle közösségi – nevezzük társadalminak akár – tradíció és külön „individuális emlékezet a tudat síkján”. Kultúra és emlékezet szférikusan viszonyul egymáshoz, amely szférában „tradíció, történelemtudat, »mitomotorika« és önértelmezés kapcsolódik össze, s amely sokrétűen meghatározott történeti változások, többek közt a közvetítés technológiája által megszabott fejlődési folyamatok függvénye”.¹⁴ Az emlékezés, az identitás és a kulturális folytonosság egyfajta konnektív struktúrában kapcsolódik össze. A konnexiónak két alapeleme van, a kötés-kötődés és az ismétlés. Ahogy Assmann fogalmaz, az „elkötelező kötőerő” bizalmat és reményt alapít és táplál az adott kultúrához tartozó egyéneken és közösségekben, „hovatartozást, vagyis identitást szerez, lehetővé teszi az egyén számára, hogy »mi«-t mondjon”. Az ismétlés pedig „biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként”.¹⁵

A kulturális emlékezet e konnektív struktúrája folytonosan megújulhat, ezt mutatja pl. a rituális koherenciáról a textuális koherencia felé történő hangsúlyeltolódás értelmezés és emlékezés finom arányában.¹⁶ Az Assmann-házaspár koncepciója a különbség fenomenájával és eseményével már érdemben tud számolni:

A kulturális emlékezet tradíciót és kommunikációt táplál, de nem merül ki ebben. Csakis így magyarázhatók a töresek, konfliktusok, újítások, restaurációk és forradalmak. Értelem tör be a mindenkor aktuális értelmén túlról, feledésbe merült fonalak vetődnek fel, hagyományok elevenednek meg, elfojtott tartalmak térnek vissza – ez a jellegzetes dinamika!¹⁷

möles alapvető ellentéte is pusztán azért és úgy fontos számára, ahogy ez az ellentét mintegy feloldódik a költői mivolt idegent megtapasztalt és sajátot begyakorolt „lényegegység”-ébe: „ha a gyümölcsök érettek és a sajátban kóstoltak-kipróbáltak, akkor azok, amiknek lenniük kell: a költők.” Heidegger: *Magyarázatok...* 122.

¹⁴ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Fordította Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2004. ² 23.

¹⁵ Assmann: *A kulturális emlékezet...* 16–17.

¹⁶ Assmann: *A kulturális emlékezet...* 17.

¹⁷ Assmann: *A kulturális emlékezet...* 22.

már alapvetően különbséget feltételez, nem akarja egy körbe vonni a fenomenokat és eseményeket. És Hölderlin nagy himnuszának olvasásakor ez a különbség orientálta kulturalitás felszabadítóan hat, ha meggondoljuk, hogy Mnemosyne mítosza vagy egyenesen rituális alakja és a jel nélküli jelek textuális mozzanata milyen gazdag rétegben fűződik össze a versszövegben.

A kulturális emlékezetnek ez a hermeneutikai szintre emelt elve ugyanakkor a költeménynek mintha éppen azokat a momentumait lenne képtelen érinteni, amelyek Mnemosyne többszöri megszólítását, a szakadatlan kontinuumból történő újbóli szekvenciális előhívását eredményezik. A virágok és a vizek megéneklése, illetve – talán – ezáltal az istenek megérezése metonimikus kapcsolódásainak poétikai relevanciája, valamint a holdak, tengerek, folyók, falevelek, tölgyfák, havak megint csak metonimikus vonatkozása a kétségnélkültre, a törvényre, s ezen vonatkozás poétikai távlatainak felmérése, vagy a tűzbe merített, megfőtt-megkóstolt gyümölcs tropikus viszonya a törvénnyel, e viszony mélységének belátása, vagy az idő hosszú lefolyásának kontrapunktikus kapcsolata az igazként megtörténővel, az eseménnyel – szóval mindezeknek a *Mnemosyné*ben betöltött szerepe és funkciója mintha olvashatatlan s mérlegelhetetlen lenne az emlékezetnek pusztán a kulturális relevanciájára hagyatkozva.

PERCEPTUÁLIS EMLÉKEZÉS

Azt gondolom, hogy jól döntünk, ha most Gilles Deleuze érzetalapú, perceptuális kompozíciós modelljére utalunk, s megfontoljuk az emlékezés szenzuális vagy perceptuális összetevőjét, dimenzióját. Az érzetek, perceptumok vagy érzetkompozitumok, szenzibíliumok és affektumok alkotta kompozíciós sík mintegy ráfekszik a káoszra, elfedi azt. A kompozíciós sík sokkal kevésbé ontológiai, mint inkább originális vagy organikus elevenség, ezért *sem* terheli az egységképz(őd)és mozgása. A különbségek, a változások életetik, miközben a kompozíciós sík eljuttat bennünket egy olyan eredet- vagy szaturációs ponthoz, amelynél világossá válnak a „megkülönböztethetlenségi zónák” határai. „Az érzetek, a perceptumok és affektumok olyan *létezők*, amelyek önértékkel rendelkeznek és minden *élményen* túllépnek.”¹⁸ Ezen önértékkel és önerővel bíró elevenség révén a dolgok, a létezők, entitások, események elérik „azt a végtelenbe tartó pontot [...], amely közvetlenül

¹⁸ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mi a filozófia?* Fordította Farkas Henrik. Budapest, Múcsarnok Nonprofit KFT, 2013. 137.

megelőzi az egymással szemben fennálló természetes különbségeiket”.¹⁹ Azaz sajátosság és másság eleven dinamikája, maga a különbség itt mintegy belülről átérezve, átérződve tárul fel, formálódik meg a kompozíciós síkon elhelyeződve. A műalkotás ezáltal úgy alakul ki, teremődik meg, hogy a különbséget engedi érződni, formálódni, telítődni. Deleuze és Guattari az érzet e kompozíciós erejének elemzésekor persze hangsúlyozza, hogy az érzet önértéke, önálló független léte és az emlékezet felidéző jellege, különböző dolgokat szükségképpen összekötő képessége nem fér össze. Mindazonáltal azt is hangsúlyozzák Deleuzék, hogy „minden műalkotás emlékmű, de az emlékmű itt nem a múltra emlékezik vissza, hanem olyan jelen idejű érzettömbből áll, amely csak magának köszönheti fennmaradását, és amely az eseménynek olyan kompozíciót ad, amely őt magát ünnepli”.²⁰

Ezen a ponton mégiscsak megragadható az emlékezés relevanciájának a szenzibilitásra, percepcióra vagy affektivitásra való vonatkozása, amely nem a megőrzést és a konnexit, hanem az önmaga által fenntartott és megtartható szituatív és mindig már különös konstrukciót afirmálja, amelynek alapja az érzet. Ezen perceptív emlékezés már közel vihet bennünket Hölderlin himnuszának ritornelljéhez, hármass ismétlődéséhez, receptív és perceptív alakzatához, melyben a virág és a víz egyedi létezőjének érzete hívja elő annak a szükségességét, kikerülhetetlenségét, hogy érezzük (át), „van-e még isten”. Csakhogy a virág elszárad, a víz elpárolog, a jelnek nincsen jelentése, a tűz elemesztődik, az igazként megtörténő esemény elmúlik, így hát az isten-anya emlékező fel- vagy megidézése kevésbé a megőrzés, fennmaradás eszméje, mint inkább a megszűnés, felszámolás érzete révén valósítható meg.

A kiüresítésnek, megszüntetésnek ez az effektíve perceptív folyamata hovatovább az emlékezés, a mnemoszünikus mozgás lehetőségfeltétele, amely mozgás tehát nem felidéz vagy megőriz egy bizonyos már létező momentumot, eseményszegmenst, hanem egyáltalán lehetővé teszi azt – miáltal világossá válhat, hogy az emlékezés és az idő viszonyát nem sajátíthatja ki semmiféle oksági vagy egyéb reláció. A szintiszta percepció vagy érzetkompozitum ily módon szoros kapcsolatban áll azzal, amit Paul de Man materiális történesnek vagy a történet materialitásának nevez. De Man olyanfajta történetről beszél, amely „rendelkezik a valóban végbemenő, a valóban megtörténő materialitásával”.²¹ Az eseményszerű ilyen értelemben vett materialitása nagyon közel kerül az inskriptív mozgás természetéhez, az íráshoz, a bevéődéshez, ily módon tehát a percepcióhoz is, és egyre csak ellenáll mindenféle

¹⁹ Deleuze – Guattari: *Mi a filozófia?* 146.

²⁰ Deleuze – Guattari: *Mi a filozófia?* 141.

²¹ Paul de Man: *Kant és Schiller*. In. Uő.: *Esztétikai ideológia*. Fordította Katona Gábor. Budapest, Janus/Osiris, 2000. 131–174. (134.)

megismerési szándéknak és fogalmiságnak. Amint de Man így érvel, egyszer csak eszébe jut Hölderlin *Mnemosyné*jéből a már általunk is idézett sor: „Lange ist die Zeit, es ereignet sich aber / das Wahre.” De Man ezt írja aztán:

Hosszú az idő, de – nem az igazság, nem a *Wahrheit*, hanem a *das Wahre*, az, ami igaz, végbe fog menni, meg fog történni, végül végbe fog menni, végül meg fog történni. S az igazság jellegzetessége az a tény, hogy megtörténik – nem az igazság, hanem az, ami igaz. Az esemény igaz, mert megtörténik; azon ténynél fogva, hogy megtörténik, igazsága, igazságértéke van, azaz igaz.²²

Az emlékezésnek ez a fokozottan – materialításában végbemenő, megformálódó – történeti jegye, azaz az idő és a forma ritmikus szekvencialitásába minduntalan belebocsátkozó jellege mindenekelőtt azt jelenti, hogy Mnemosyne ember felőli éltető eleme leginkább a narrativitás és az ismételhetőség. Mnemosyne nyelve, pontosabban a Mnemosynét megszólító nyelv egyként figurális és defigurális, lehetővé teszi a teremtetést, sőt szükségessként tekint rá, egyúttal megkívánja annak totális megsemmisítését, felszámolását. Ezáltal az emlékezés nyelve sokkal kevésbé kognitív és konstatív, mint inkább performatív, ami azt is jelenti – amint azt de Man többször is fontosnak tartja hangsúlyozni –, hogy magában foglalja az allegorikus és az ironikus tropikus aktivitást. Antal Éva de Man és Derrida emlékezés-fogalmát elemmezve megvilágító erejűen fogalmaz: „De Man szerint az allegória felelős a szubjektum történeteiért és a nyelv elbeszéléseiért (el-beszéléseiért), az ironia pedig minduntalan közbelépéseivel megakasztja és újraindítja az értelmező tevékenységet.”²³ A mnemoszünikus aktivitás vonatkozásában mindez azt jelenti tehát, hogy az emlékezésnek, mint eseménynek az igazként megtörténő szituatív rendjeit az allegória szervezi, és az ironia kavargatja fel, éppen ezért képes *igazként* megtörténni az esemény, és éppen ezért lesz *esemény* az, ami igaz.

²² De Man: *Kant és Schiller*. 135.

²³ Antal Éva: *Nárcisztikus dimenziók: de Man és Derrida az emlékezés (ironikus) allegóriájáról*. In: *Uő.: Túl az irónián*. Budapest, Kijárat, 2007. 181–210. (182.)